

Hadis İlmindeki Yeri. Hadis hâfızı ve fıkıh ilminde ehl-i hadîsin temsilcisi kabul edilen İbn Hazm'a göre sünnet vahiy kaynaklı olup Kur'an'ın tefsiridir. Allah her ikisine de itaati emretmiştir. Kur'an'da Allah tarafından korunduğu bildirilen "zıkr"e (el-Hicr 15/9) sünnet de dahildir. Sika bir kişinin muttasıl isnadla Hz. Peygamber'den naklettiği haberin kabul edileceğinde Mu'tezile kelâmcıları dışında ümmetin icmâi vardır. Resûl-i Ekrem'e ulaşan âhâd haberleri kabul etmek dinin gereğidir. Zira Kur'an'da âhâd derecesindeki haberler yeterli bulunmuş (et-Tevbe 9/122), ashabın bir kısmı İslâmiyet'i âhâd haberler vasıtasıyla diğer sahâbilerden öğrenmiş, bu tür haberlere değer veren Resûl-i Ekrem'in dini tebliğ amacıyla gönderdiği elçiler de sayı bakımından bir kişiyi geçmemiştir. Bütün bunlar, sahih olan âhâd haberlerin kesin deliller arasında yer aldığını göstermektedir. İbn Hazm haber-i vâhidde yalan, yanlışlık ve vehmin söz konusu olabileceği, bu sebeple onun delil kabul edilmeyeceği şeklindeki gerekçenin esasen doğru olduğunu, ancak dinî konularda sika kişilerden yapılan rivayetlerle bize ulaşan sünnet vahye dayandığı için Allah'ın onu koruduğunu söylemektedir.

İsnadın muttasıl olmasını hadislerin sıhhatinin vazgeçilmez şartı kabul eden İbn Hazm, mürsel hadisi delil kabul etmeleri sebebiyle Hanefiler'le Mâlikîler'i ve aynı gerekçeyle Buhârî'deki muallak hadisleri eleştirmiş, iki ve daha fazla râvinin rivayet ettiği hadisi de her tabakada çok sayıda râvi tarafından rivayet edilen hadisler gibi mütevâtir olarak kabul etmiştir.

Ona göre haber-i vâhid Kur'an üzerine ziyade hüküm getirebilir, mütevâtir haberi veya âyeti neshedebilir. Kaynakları aynı olduğu için Kur'an'la hadis arasında teâruz bulunmayacağı gibi bir hadisin diğeriyle teâruzu da mümkün değildir. Eğer teâruz söz konusu ise bu iki delil arasında tahsis, takyîd veya istisnanın bulunduğu anlamına gelir. Görünüşte birbirine zıt olan haberlerin herhangi biri terk edilmemeli, hepsiyle amel edilmelidir.

Sünnet Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olup tebliğ görevi sözle yapıldığı için Resûl-i Ekrem'in sadece kavîl sünneti delil sayılabilir. Fiil ve takrirleri ise ayrı bir delil bulunduğu anda bağlayıcı olabilir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in bir emri açıklamak veya bir hükmü yerine getirmek amacıyla yapma-

dığı fiillerine uymak mubahtır; bunları terketmek günah değildir.

Hadis öğrenimini farz-ı kifâye kabul eden İbn Hazm'a göre hadisler semâ, kıraat, mükâtebe ve münâvele yollarından biriyle öğrenilebilir; icâzet, ilâm, vasıyyet ve vicâde usulleriyle hadis nakli uygun değildir. Güvenilir râvinin hocasından hadis rivayet ederken kullandığı çeşitli edâ sîgaları arasında herhangi bir fark bulunmayıp bunların hepsi onun hadisi semâ yoluyla rivayet ettiğini gösterir. Sahâbenin, "Şöyle yapmak bize emredildi"; "Şunu yapmak bize yasaklandı" şeklindeki ifadelerini bakarak o emir ve yasağın kesin biçimde Hz. Peygamber'e nisbet edilmesi doğru değildir.

Zehebî ve Sehâvî gibi âlimlerin hadis münekkikleri arasında zikrettiği İbn Hazm'ın yaklaşık 880 râvi hakkında cerh veya ta'dil hükmü verdiği tesbit edilmiştir (Muhammed Abdullah Ebû Suaylık, s. 52). Ancak onun bazı sahâbilerle güvenilir bazı râvileri "meçhul" olarak nitelmesi tenkitlerinde aceleci davrandığını ortaya koymuş, râvi ve hadislerle ilgili eleştirilerinin ihtiyatla karşılanması gerektiğine dikkat çekilmiştir. *el-Muḥallâ* adlı eserinde mükerreleriyle birlikte *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'den 470, *Şaḥîḥ-i Müslim*'den 780, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inden 383 ve Nesâî'nin *es-Sünen*'inden 504 hadise yer veren İbn Hazm, Buhârî ve Müslim'in eserlerini en güvenilir hadis kitapları olarak kabul etmiştir. İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i ile Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*'inden nakilde bulunmaması, bu iki eserin onun zamanında Endülüs'e ulaşmamış olmasıyla açıklanmıştır.

İbn Hazm'ın hadisçiliği üzerinde bazı çalışmalar yapılmıştır. İbnü'l-Kattân el-Mağribî'nin *Kitâb fi'r-reddi 'alâ Ebî Muhammed b. Hazm fi kitâbi'l-Muḥallâ* adlı eseri (İbnü'l-Kattân el-Mağribî, I, 150); Selman Başaran'ın *İbn Hazm ve Hadis-teki Metodu* (1977, AÜ İlahiyat Fakültesi), Ahmed Eşref Ömer'in *el-Ḳavâ'idü'l-ḥadîşîyye fi Kitâbi'l-İḥkâm fi uşûli'l-aḥkâm* (Câmiatü'l-Ezher külliyyetü usûlü'd-dîn), Şemsülkâmer Muhammed Mûsâ Hasyâ ed-Demîr'in *İbn Hazm ve men-hecûhü fi'l-ḥadîş* (Câmiatü'l-Ezher külliyyetü usûlü'd-dîn), Ahmet Demirci'nin *La critique du hadith chez Ibn Hazm de Cordoue* (1982), İbrâhim b. Muhammed es-Subeyhî'nin *Naḥḍü İbn Hazm li'r-ruvât fi'l-Muḥallâ* (1406, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye) adlı doktora tezleri; Ali Rızâ b. Abdullah b. Ali

Rızâ'nın *el-Mücellâ fi taḥkîki eḥâdîşi'l-Muḥallâ* (Dımaşk 1415/1995), Ali Hasan Abdülhamîd el-Eserî'nin *el-Kâşif fi taḥḥîhi rivâyeti'l-Buḥârî li-ḥadîsi taḥrîmi'l-me'âzif ve'r-red 'alâ İbn Hazm el-muḥâlîf ve muḥallidihî'l-mücâzif* (Demmâm 1410) ve Ömer b. Mahmûd Ebû Ömer Hasan Mahmûd Ebû Heniyye'nin *Tecridü esmâ'i'r-ruvât ellezîne tekelleme fihim İbn Hazm cerḥen ve ta'dilen* (Amman 1408/1988) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, I, 50-54, 65; a.mlf., *el-İḥkâm* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire 1345, I, 67-68, 87, 89, 93, 96-98, 105-189, 255-257, 422-438, 477-484; a.mlf., *Risâletân ecâbe fihimâ 'an risâleteyn sü'ile fihimâ sü'âlü ta'nîf* (Resâ'ilü İbn Hazm el-Endelüsî [nşr. İhsan Abbasi içinde), Beyrut 1981, III, 77-79, 81-84, 87-88, 99-100; a.mlf., *Cüz' fi zikri'l-ḥadîşeyni'l-mevzu'ayn fi's-Şaḥîḥayn* (nşr. Ebû Abdurrahman b. Akil ez-Zâhirî, 'Âlemü'l-kütüb, I/4, Riyad 1401/1981 içinde), s. 592-595; İbnü'l-Kattân el-Mağribî, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâmi'l-vâkı'ine fi kitâbi'l-Aḥkâm* (nşr. Hüseyin Âyet Saîd), Riyad 1418/1997, I, 150; İbn Abdülhâdî, 'Ulemâ'ü'l-ḥadîş, III, 341-352; Zehebî, *Tezkiretü'l-ḥuffâz*, III, 1146-1155; a.mlf., *Zikru men yu'temedü kavlühü fi'l-cerḥ ve'ta'dil* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1410/1990, s. 214; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 231, 432; IV, 198-202; Sehâvî, *el-İlân bi't-tevbiḥ*, s. 348, 354-355; a.mlf., *el-Mütekellimün fi'r-ri-câl* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1410/1990, s. 118; Muhammed Ebû Zehre, *İbn Hazm*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 297-327; Abdülmeccid Türkî, *Münâzarât fi uşûli's-şer'ati'l-İslâmiyye beyne İbn Hazm ve'l-Bâcî* (trc. Abdüssabûr Şâhin), Beyrut 1406/1986, s. 120-156; Ömer b. Mahmûd Ebû Heniyye – Hasan Mahmûd, *Tecridü esmâ'i'r-ruvât ellezîne tekelleme fihim İbn Hazm cerḥen ve ta'dilen*, Amman 1408/1988, s. 16-27; Muhammed Abdullah Ebû Suaylık, *el-İmâm İbn Hazm ez-Zâhirî*, Dımaşk 1415/1995, s. 50-69; Ali Rızâ b. Abdullah b. Ali Rızâ, *el-Mücellâ fi taḥkîki eḥâdîşi'l-Muḥallâ*, Dımaşk 1415/1995, s. 26, 31, 32, 36, 38, 41, 47, 55, 72, 77, 88, 92, 94, 101, 134, 135; Zekeriya Güler, *Zahiri Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*, Ankara 1997, s. 140, 146, 148-149, 158-159, 172; M. S. H. Ma'sûmi, "İbn Hazm's Allegations Against the Leading Imams", *IS*, VII/2 (1968), s. 113-128; Selman Başaran, "İbn Hazm'a Göre Hadis Rivayetinde Mechûl", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/2, Bursa 1987, s. 9-18; a.mlf., "Tirmizî ve İbn Mâce'yi İbn Hazm'ın Mechul Olarak Vasıflandırması", a.e., II/2 (1987), s. 19-25; a.mlf., "İbn Hazm'ın Kütüb-i Sitteye Bakışı", *İslâmî Araştırmalar*, II/6, Ankara 1988, s. 7-21.

İ. HAKKI ÜNAL

Dil ve Edebiyat. İbn Hazm, Endülüs Emevî Devleti'nin çöküş döneminde yetişmiş olup bu coğrafyanın en verimli şa-

irlerindedir. Genel filoloji, Arap dili ve edebiyatı konularında ilginç tahlilleri bulunan İbn Hazm, aşk üzerine yazdığı psikolojik-felsefî çözümler içeren *Tavku'l-ĥamâme*'siyle Arap edebiyatında romantizmin öncülüğünü yapmıştır.

İbn Hazm, Hz. Âdem'in konuştuğu dil meselesinden hareketle dillerin doğuşunu incelemiş, akfî ve naklî delillere dayanarak bu konuda ileri sürülen başlıca görüşleri eleştirdikten sonra İslâm ulemâsının çoğunluğu tarafından da benimsenen "tevkîf" (ancak Allah'ın bildirmesiyle bilinebilecek olma) nazariyesini savunmuştur. Dillerin uzlaşma ve anlaşma sonucu doğduğunu ileri süren teoriyi eleştirirken bir anlaşma ve uzlaşmanın gerçekleşmesi için daha önce belli bir sözün veya ortak işaretlerin mevcudiyetine ihtiyaç olduğu, ayrıca bu iş için eşyayı ayrıntılarıyla bilen bir topluluğun bulunması ve insanoğlunun bu yeteneği kazanabilmesi için de çok uzun zaman geçmesi gerektiği şeklindeki akfî delil yanında, "Allah bütün isimleri Âdem'e öğretti" (el-Bakara 2/31) meâlindeki âyetin ifade ettiği naklî delile de dayanarak söz konusu teoriyi reddeder. İbn Hazm dilin ima ve işaretlerden doğduğunu da kabul etmez (el-Ĥkâm, I, 28-30). Tabiatın etkinliğinin tek düze ve sabit olduğunu, dil ve konuşma olgusunun ise değişkenliği yanında ihtiyarî ve muhtelif tasarrufları içeren bir işlem ifade ettiğini ileri sürerek ilk dilin tabiatın doğduğu nazariyesini de reddeder. İbn Hazm'a göre dilin mekân ve coğrafyanın ürünü olduğunu savunan görüş de doğru değildir. Çünkü bu görüş benimsendiği takdirde bir coğrafî bölgede sadece bir dilin bulunması gerektiğini de kabul etmek gerekir; halbuki tecrübe bunun aksini göstermektedir. Bununla birlikte dillerin değişim ve gelişiminde mekân ve zamanın etkili olduğunu düşünmektedir. Sonuç olarak Âdem'e vahyedilen dil ilk ve aslî dildir. Âdem'in çocukları zaman, mekân ve şartlara göre bu aslî fakat basit dili geliştirmek suretiyle diğer dillerin türemesini sağlamışlardır (a.g.e., I, 130).

İlk dilin Süryânîce, İbrânîce, Arapça veya Yunanca olduğu yolundaki görüşlerin hiçbirini naklî delil olmadığı için kesin bulmayan İbn Hazm, bu yaklaşımıyla dil grupları ve dil aileleri teorisine Avrupalı dil bilimcilerden iki asır önce dikkat çekmiştir. Ona göre Arapça, İbrânîce ve Süryânîce Himyer dil grubundan değil Mudar ve Rebîa dil ailesinden olup bunlar bir tek dil sayılır; daha sonra farklı me-

kânların ve komşu dillerin etkisiyle değişikliğe uğrayarak her biri müstakil dil haline gelmiştir. Bu görüşünü kanıtlamak için Arap halk dilinden ve Berberice'den örnekler veren İbn Hazm (a.g.e., I, 30-31) ilk Arapça konuşanın Hz. İsmâil, ilk İbrânîce konuşanın Hz. İshak olduğunu, babaları İbrâhim'in ise Süryânîce konuştuğunu, bu durumda Arapça ve İbrânîce'nin Süryânîce'den türetilmiş olması gerektiğini söyler.

İbn Hazm, Yunanca'nın en zengin dil sayıldığı için ilk dil olabileceği iddiasına katılmaz. Ona göre bir dilin güçlü, zengin veya zayıf olması, dillerin orijiniyle değil o dili konuşanların içtimaî ve siyasî gücüyle orantılıdır. Devleti yıkılan, işgale uğrayan veya yurtlarından çıkarılan milletlerin dilleri zamanla zayıflayıp yok olur. İbn Hazm'ın bu görüşüyle dillerin evrim ve gelişimi konusundaki çağdaş anlayışa hayli yaklaştığı söylenebilir. Aynı şekilde bir dilin diğerine üstünlüğü iddialarını reddetmesi de orijinal bir yaklaşım olup modern anlayışla uyusmaktadır. Yunanca'nın en üstün dil sayıldığını, diğer dillerin köpek veya kurbağa sesi kabilinden olduğunu iddia eden Câlî'nûs'un bir cahil ve ahmak olduğunu söyledikten sonra konuyu psikolojik açıdan değerlendirerek her insanın ana dilinin dışındaki bütün dilleri birtakım garip sesler şeklinde algılayabileceğini, bu konuda üstünlüğü dil, alfabe, harf gibi araç ve vasıtalarda aranmanın doğru olmadığını belirtir. Vahiy dili olduğu gerekçesiyle Arapça'yı en üstün dil sayan yaklaşıma da dilin bir iletişim aracı olduğunu, her peygamberin ilâhî emirleri kendi kavminin diliyle tebliğ ettiğini söyleyerek karşı çıkmış, nitelik Tevrat, Zebûr ve İncil'in İbrânîce, İbrâhim'in suhufunun da Süryânîce olduğunu ifade etmiştir. Cennette dilin Arapça olduğu iddiasını da bu konuda nas veya icmâ bulunmadığı için reddetmiştir.

Latince bildiği anlaşılan İbn Hazm yer yer Arapça ile Latince'yi karşılaştırır. Ona göre Arapça'nın aksine Latince'de iltibasa yol açacak ortak ve eş anlamlı kelimelerin az oluşu bu dilin muhkem bir dil olmasını sağlamıştır (et-Taḥrîb, s. 15, 52, 54). Onun bu yaklaşımı, mensup olduğu zâhirî düşüncenin bir tezahürü gibi görünse de bir dilin zenginliğinin ve mükemmelliğinin eş anlamlı ve mükerrer lafızların çokluğundan değil anlamı tam yansıtan lafızların yoğunluğundan kaynaklandığını söylemesi ileri derecede bir anlayıştır. Yine aynı zâhirî yaklaşımla İbn Hazm, temel işlevi iletişim sağlamak olan

dilin bu işlevini karışıklığa meydan vermeden yapabilmesi için kullanılan lafızların açık ve kesin anlamlarla sınırlanması gerektiğini söyler.

Dilin tanımı, amacı, önemi ve eğitimi, ses-söz, lafız-mâna ilgisi, kelime, kelâm ve kavil, dillerin mukayesesi ve iştikak gibi genel filoloji ve dil bilimi alanına giren birçok konuda Zâhiriyye mezhebinin de etkisiyle özlü ve açık fikirler ortaya koyan İbn Hazm, "kavram ve düşünceleri ifade eden lafızlar kümesi" (el-Ĥkâm, I, 42) olarak tanımladığı dili Allah'ın yaratıkları içinde sadece insana değil akıl sahibi bütün varlıklara (melekler ve cinler) bahşettiği, bu varlıkları üstün kılan ayırıcı bir vasıf ve en büyük nimet olarak görmektir. Ona göre dilde anlatımın gerçekleştirilmesi için dört temel öğenin varlığı şarttır. Bunlar nesnelere, bunlara ait kavramlar, nesnelere ayırıcı nitelikleri ve iletişimi sağlayan kelimeler veya yazıdan ibarettir (et-Taḥrîb, s. 4-5).

Genel ve özel dil meseleleriyle ilgili olarak değişik kitap ve risâlelerinde dağınık biçimde rastlanan bu bilgilerin yanında İbn Hazm'ın nüshası henüz tesbit edilememiş *eḍ-Ḍâd ve 'z-Zâ'* ile Arap dilinde pekiştirilmenin mahiyeti, türü ve yollarına ilişkin olarak kaleme aldığı *et-Teḥkîd* adlı iki risâlesinin bulunduğu belirtilmektedir. İbn Hazm, *Beyânü'l-belâğâ ve'l-feşâḥâ* adıyla bir risâle daha yazmışsa da eserin zamanımıza ulaşmış olmadığı bilinmemektedir. Ayrıca belâğata ve belâğatın bazı konularına dair çeşitli kitap ve risâlelerinde dağınık mâlumata rastlanmaktadır. *et-Taḥrîb*'de belâğata ayırdığı kısa bölümler bu konudaki görüşleri özet olarak yer almaktadır (s. 204-205). Ona göre bir ifade, edebî (beliğ) sayılması için halk ve aydınların anlayabileceği derecede sade olmalı, söz maksadın dışına taşmamalı, ibaresi kısa, fakat anlamı derin olmalı ve böylece rahatlıkla akılda kalabilmelidir. Üslûpta güzellik ve mükemmellik dili konuşanların beğenisine göre değişebilir, fakat genellikle garîb (nâdir ve ilginç) sayılan bir söz beliğ kabul edilirken çokça kullanılarak yıpranan sözler edebî sayılmamaktadır.

İbn Hazm belâğatın üç derecesinden söz eder. 1. Câhîz'in üslûbunda olduğu gibi halkın bildiği lafızlardan oluşan belâgat. 2. Hasan-ı Basrî ve Sehl b. Hârûn örneğinde olduğu gibi halka yabancı lafızlardan oluşan belâgat. 3. Bu iki türü mezceden belâgat. Bunun örnekleri de İbnü'l-Mukaffâ' ve diğer bazı müelliflerin üslûbunda görülür.

Kur'an'ın taklit edilmezliğini (i'câz), onun belâgat ve nazmında insanların bilemeyeceği birtakım gayb haberleri içermesinde görenleri şiddetle eleştiren İbn Hazm (*el-Faşl*, III, 16-17) Nazzâm tarafından ortaya konan ve Kur'an'ı indiren Allah'ın, onun benzerini telif etme gücünü ediplerin elinden aldığı için taklit edilemediği şeklinde açıklanan "sarfe" nazariyesini benimsemektedir (a.g.e., I, 106-107; III, 18-19). Buna göre Kur'an'ın belâgatı yaratıkların belâgatı türünden değildir. Onun belâgatı tamamen kendine özgüdür. İbn Hazm bu görüşünü, Ebû Zer el-Gıfârî'nin kardeşi Üneys'in, "Kur'an'ı belâğlerin ve şairlerin sözleriyle karşılaştırdım, hiçbirine uymadığını gördüm" şeklindeki sözleriyle de teyit etmektedir (a.g.e., I, 107). İbn Hazm, Kur'an'ın i'câzı ve i'câz yönünden belâgatıyla ilgili olarak İbn Şüheyd el-Eşcaî'ye hitaben *Risâle fî i'câzi'l-Kur'ân* adıyla bir risâle yazdığını, onun bir kısmına *el-Faşl*'da yer verdiğini belirtir (a.g.e., I, 107).

Şiiri sanat açısından olduğu kadar din, fıkıh, ahlâk ve eğitim açısından da değerlendiren eleştiren İbn Hazm şiiri sunî (sînâa), tabii (tab') ve üstün (berâe) olmak üzere üç kategoriye ayırarak her birini örneklerle açıklar. İbn Hazm'a göre şairlik doğuştan gelen bir yetenek olup her yetenek gibi onu da işleyip geliştirmek gerekir (*et-Takrîb*, s. 205-207). Kelime seçimi, derinlik, sanat kurallarına riayet ve mükemmel nazım güzel şiirin vazgeçilmez unsurlarıdır (a.g.e., s. 202). Öğrencisi Humeydî'nin, "İrticâlen şiir söylemede ondan daha hızlısını görmedim" dediği İbn Hazm, Endülüs Emevî hilâfetinin çöküş döneminin en velûd şairidir. Aristokrat bir ailenin çocuğu olarak geniş imkânlar içinde ve bir şiir ortamında yetişmesi sayesinde çocuk denilecek yaşta şiir söylemeye başlamış, bu dönemde âşık olduğu Nu'm için gazeller söylemiş, onu hayatının baharında yitirmesi üzerine de mersiyeler nazmetmiştir. Hocası Nasrî'den dil ve edebiyat dersleri alması yanında küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i hifzetmesinin, ayrıca birçok hadisle meşhur kasideleri ezberlemesinin de dil zevkini ve şiir yeteneğini geliştirmesindeki tesiri büyük olmuştur. Ancak şiir konusundaki yetmişliğini daha çok Ebû Mudar Muhammed et-Tubnî ve oğlu ile Belevî'ye borçludur; romantik mizacının teşekkülünde ise Mervân'ın etkisi olmuştur. Üstadı Ebû Saîd el-Ca'ferî'den Kurtuba Câmi-i Kebîri'nde *Mu'allaka* şairlerinin kasidelerini okumuş ve birçok şair gibi o da şiire baş-

kalarını taklit ederek başlamıştır. Mese-lâ Tarafe'nin *Mu'allaka*'sını taklit ettiği bilinmektedir.

İbn Hazm, şiiri her konunun anlatımına elverişli bir vasıta olarak görürse de bunun Allah'a yaklaştıran bir ilim olmadığını düşünür. Şiirde mânaya önem verir, kelime seçimine özen göstermez. Çok uzun olan ve genellikle irticâlen söylediği manzumelerinde başta fıkıh, felsefe ve kelâm olmak üzere mantık, tarih, coğrafya ve astronomi alanındaki birikimini mısralara yansıtması, duygu yerine daima akıl ve mantık sınırları içinde kalması, ayrıca şiirlerinin çoğunun yer aldığı *Ṭavku'l-ḥamâme*'de nesirle anlattığı çeşitli gazel temalarını, nesrin belirleyip sınırladığı dar çerçeve içinde şiirle terennüm etmesi gibi hususlar sanat açısından birer olumsuzluktur. İctimâî ve siyasî birçok problemle uğraşması, çağdaşlarıyla sert tartışmalara girişmesi onda şiiri besleyen duygu ve hayal ufkunun körelmesine, şiirinin genellikle nesri aındırmasına, heycansız ve soğuk kalmasına yol açmıştır. Bununla birlikte gençlik yıllarında yazdığı şiirler, özellikle sevgilisi Nu'm için söylediği gazel ve mersiyelerle bazı fahriyeleri daha sanatkârane dir. Şiirlerinde yer yer başarılı tasvirler, örf ve âdetleri dile getiren parçalara rastlanmakla birlikte orijinal bir şair sayılmaz.

Gençlik döneminde yazdığı *Ṭavku'l-ḥamâme*'de yer alan gazellerinde platonik aşkı dile getirmiştir. Eserde tamamı 789 beyti bulan muhtelif hacimde parçalarla seksen altı beyitlik uzun bir kaside yer alır. Sekiz yerde geçen yirmi yedi beyitlik bir parça ona ait değildir. İbn Hazm bu şiirlerde edep ve hayâ sınırları içinde kadın güzelliğini tasvir etmiş, doğu Arap şiirinden farklı olarak gazele din, ahlâkîlik ve iffet boyutları getirmiş, platonik aşk ile ahlâkın ilgisini inceleyerek derin felsefî ve psikolojik tahlillere girişmiştir. Platonik aşka dair bu şiirlerini aynı türden şiir yazan Avrupalı şairlerden önce kaleme almış olan İbn Hazm, bu manzumeleri ve *Ṭavku'l-ḥamâme*'si ile sadece Endülüs İslâm toplumunda değil belki de bütün Avrupa'da platonik aşkın ve romantizmin öncüsü olmuştur. Eserin benzerlerinden farklı bir yanı da ihtiva ettiği şiir ve nesirlerin tamamına yakınının kendine ait olmasıdır. Eserdeki nesir bölümleri şiirlerinden daha şiirsel ve özgün bir anlatıma sahiptir. Bu nesirlerinde takrir, tahkiye ve sanatlı tasvir yöntemleri çoğunlukla ardarda ve iç içedir.

Yazarın özellikle sanatlı tasvirlerinde ifadeye güç katmak için bilinçli olarak yoğun bir anlatımı tercih ettiği görülmektedir. İbn Hazm, otuz-otuz beş yaşlarında kaleme aldığı *Ṭavku'l-ḥamâme*'den sonra olgunluk devresinin de etkisiyle gazel tarzını bırakarak dinî, fikhî ve ahlâkî şiirler, kendi mezhebiyle ilgili kasideler, mersiyeler, itâb (sitem) üzerine manzumeler, felsefî ve hikemî şiirler kaleme almıştır.

İbn Hazm'ın Halife Hişâm için söylediği kısa bir methiyesi dışında günümüze methiye türünde şiirleri ulaşmamıştır. Kurtuba'nın (Cordoba) Berberiler tarafından istilâ edilerek yakılıp yıkılmasına ağladığı Kurtuba kasidesiyle üstadı Ebû Saîd et-Tubnî ve sevgilisi Nu'm gibi bazı kişiler için kaleme aldığı mersiyeleri bilinmektedir. Fahriyelerinde atalarını değil kendi ahlâkî ve ilimî erdemlerini dile getirmiştir. Sert üslûbu ve mizacı sebebiyle pek çok düşmanı bulunmakla birlikte başta İbn Şüheyd olmak üzere kendileri için şiir yazdığı ve kendileriyle şiirle yazıştığı sıcak ve samimi dostları da vardı. Onun âlim tabiatına ters düşmesine rağmen Endülüs'ün zengin ve çekici tabiatı İbn Hazm'ın şair ruhunu etkilemiş; bahçe, çiçek, kır, yıldız, mehtap, seher tasvirleri yapan manzumeler ve pastoller de kaleme almıştır. Şiiri her konuyu dile getirmede kullanabileceği bir vasıta, görüş ve inançlarını savunduğu bir silâh olarak gören İbn Hazm'ın, başta almış beyitlik "el-Kasîdetü'z-Zâhiriyye"si olmak üzere mezhebinin inanç ve görüşlerini ifade ettiği didaktik dinî şiirleri yanında kişisel inanç ve görüşlerini savunduğu daha sanatkârane ve şiirsel olan dinî şiirleri de vardır.

Şiiri tarihî konuların anlatımında da bir vasıta olarak kullanan İbn Hazm, 140 beyit civarındaki "el-Kasîdetü'n-Nikfûriyye"sinde tarihî ve dinî konuları hararetle bir üslûpla dile getirmiştir. IV. (X.) yüzyılın ortalarına doğru Abbâsî Devleti'nin sınırlarını zorlayarak Halep ve civarını istilâ eden Bizanslı Kral Nicéphores bir ermeni kâtibe zaferlerini dile getiren, İslâm'a ve müslümanlara hakaretler yağdıran, Mekke ve Medine'yi bile müslümanların elinden alacaklarını iddia eden doksan yedi beyitlik bir kaside yazdırarak Abbâsî Halifesi Mutî'-Billâh'a göndermişti. Yaklaşık bir asır sonra Endülüs Emevî sarayında okunan bu şiiri dinleyen İbn Hazm, kasidedeki küfür ve hakaretler karşısında öfkelenerek ona cevap olmak

üzere hemen orada irticâlen uzun bir kaside söylemiştir. Aynı vezin ve kafiye ile nazmettiği kasidede müslümanlara yapılan hakaretlere ve ileri sürülen iddialara cevap veren İbn Hazm tevhid ve teslîs inancının değerlendirme ve eleştirisini yapmış, hak ile bâtılı karşılaştırmış, müslümanlarla hıristiyanlar arasında cereyan eden olaylar ile tarihî hadiselerin, zafer ve hezimetlerin bir tasvirini yapmış, bu arada Türk ve Hazar askerlerinin gücünden, İstanbul'un fethedileceğinden söz etmiştir.

İbn Hazm'ın, öğrencisi Humeydî tarafından tertip edildiği bilinen divanı henüz bulunamamıştır. Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye'de (nr. 16302) ona nisbet edilen bir divan bulunmaktaysa da bu divandaki şiirlerin sayısı azdır ve bunlar başka kaynaklarda da geçmektedir. Onun biyografisine yer veren Endülüs, Mağrib ve Doğu İslâm dünyasına ait kaynaklarda ve edebî eserlerde de çok sayıda şiiri bulunmaktadır.

İbn Hazm mensur eserlerinde ilmî ve edebî iki ayrı üslûp kullanmıştır. İlmî üslûbu son derece sade ve açıktır. Dile ve konuya hâkimiyeti sayesinde anlatımı oldukça güç olan fıkıh, felsefe ve kelâm meselelerini bile büyük bir ustalıkla anlatır. Özellikle hilâfla ilgili kitaplarında fikir ayrılıklarına konu olan meselelerde ve cedel mevzularında keskin, sert, ağır ve kıskırtıcı bir üslûp hâkimdir. Bu yüzden, "Haccâc'ın kılıcından ve İbn Hazm'in dilinden Allah'a sığılmır" sözü âlimler arasında yaygınlık kazanmıştır. İbn Hazm'ın bu üslûbunda Endülüs'te kadrinin bilinmemesi, hak ettiği takdiri görmemesi, kitaplarının yakılması, çevresindeki hıristiyan ve yahudilerin İslâm'a karşı alaycı ve saldırgan bir tutum içinde olmaları, kendine ve bilgisine aşırı derecede güvenmesi gibi sebeplerin etkisi olmuştur. Özellikle hayatının belli bir devresinde müptelâ olduğu hastalığın da kendisini hırçınlaştırdığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu hastalığa yakalanmadan önceki eserlerinde dil ve anlatım oldukça yumuşaktır. Bunun en güzel örneği *Tavku'l-hamâme*'sidir. Bununla birlikte hastalandıktan sonra kaleme aldığı hilâfla ilgili olmayan *Müdâvâtü'n-nüfûs* gibi eserlerinde de üslûbu yumuşaktır.

Başta *Tavku'l-hamâme*'si ile *Müdâvâtü'n-nüfûs*'u olmak üzere bazı risâlelerinde Câhiz ve İbnü'l-Mukaffa' ile boy ölçüşen edebî bir üslûp hâkimdir. Seçilmiş lafızlar, yerinde kullanılmış kelime ve ifadeler, teklüflü seciler, gereksiz lafzî

süslerden uzak tabii bedîî sanatlar, canlı tasvirler, mantıkî dizim, mâna ve hayal derinliği gibi özellikler onun sanatlı nesrinin başlıca vasıflarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, *el-lhkâm* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire 1345, I, 28-47, 97, 350, 355, 522; II, 693, 890, 892-893, 966, 1123-1125; III, 324-325, 368-370; IV, 391, 393, 397-421; a.mlf., *et-Takrîb li-haddî'l-manâhik* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1959, s. 3-5, 11-15, 31, 36-39, 48-49, 52, 54, 61, 62-63, 79, 82, 98-101, 104, 142, 154-155, 168, 171, 174-175, 201-207; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. e-m; a.mlf., *Resâ'ilü İbn Hazm el-Endelüsî* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1987, neşredenin girişi, I, 1-16; a.mlf., *Risâle fî Müdâvâtü'n-nüfûs ve tehzi'bî'l-aḥlâk ve'z-zühd fî'r-rezâ'il* (*Resâ'ilü İbn Hazm el-Endelüsî* içinde), Beyrut 1987, neşredenin girişi, I, 369-372; a.mlf., *Risâle fî fazlî'l-Endelüs ve zikri ricâlihâ* (a.e. içinde), Beyrut 1987, II, 181-183, 184, 187-188; a.mlf., *Tavku'l-hamâme* (nşr. Tâhir Ahmed Mekki), Kahire 1405/1985, s. 19-28, 195-198; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 1-18; a.e.: *Le collier du pigeon au de l'Amour et des Amants Tawq al-hamâma fî'l-ullâf* (trc. ve nşr. Léon Bercher), Alger 1949; a.mlf., *Kaşıde fî usûli'l-fikhi'z-Zâhiriyye* (nşr. Mustafa el-Vadîfî – Mustafa Nâcî), Rabat 1988, s. 33-35; a.mlf., "Manzûmetü İbn Hazm fî kavâ'idü usûli fikhi'z-Zâhiriyye", *MMMA* (Kahire), XXI/1 (1975), s. 149-151; Eflâ-tun, *el-Me'dûbe* (trc. Abbas eş-Şirbînî – Ali Sâ-mî en-Neşşâr), İskenderiye 1970, s. 8, 60; Muhammed b. Dâvûd ez-Zâhirî, *Kitâbü'z-Zühre* (nşr. A. R. Nykl v.dğr.), Beyrut 1351/1932, s. 15, 16, 17; H. Corbin, *Târîhu'l-felsefeti'l-İslâmiyye* (trc. N. Mrowa – H. Kobeissi), Beyrut-Paris 1966, s. 337-339; Muhammed Ebû Zehre, *İbn Hazm*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 118, 170-176, 197-204; Tâhir Ahmed Mekki, *Dirâsât'an İbn Hazm ve kitâbihî Tavku'l-hamâme*, Kahire 1401/1981, s. 77, 169, 172-409; ayrıca bk. tür.yer.; Muhammed Ridvân ed-Dâye, *Târîhu'n-naqdî'l-edebî fî'l-Endelüs*, Beyrut 1401/1981, s. 308-310, 314-321, 323, 325; İhsan Abbas, *Târîhu'n-naqdî'l-edebî 'inde'l-Arab*, Beyrut 1404/1983, s. 484 vd.; a.mlf., *Târîhu'l-edebî'l-Endelüsî*, Beyrut, ts. (Dârü's-Sekâfe), I, 141, 303-322, 333, 341-343, 370-374, 376-388, 415-416; II, 145-159; Abdullatif Şerâre, *İbn Hazm*, Beyrut, ts. (el-Mektebüt-Ticâriyye), s. 53, 57-62, 88-91, 120, 127-128; Mahmûd Ali Himâye, *İbn Hazm ve menhecühû fî dirâsâtü'l-edyân*, Kahire 1983, s. 69-92, 134-140; L. A. Giffen, "İbn Hazm and the Tawq al-hamâma", *The Legacy of Muslim Spain* (nşr. Salma Khadra Jayyusi), Leiden 1992, s. 317-366, 420-442; Muhammed Abdullah Ebû Suaylık, *el-İlmâm İbn Hazm ez-Zâhirî*, Dimaşk 1415/1995, s. 25, 46-49, 116-127; R. Arié, "İbn Hazm et l'amaur courtois", *Revue de l'occident musulman et de la Méditerranée*, sy. 40, Aix-en-Provence 1985, s. 75-89; Müncid Mustafa Behcet, "Naqdü'n-naşşi 'ş-şif'rî beyne İbn Hazm ve İbn Bessâm el-Endelüsîyyeyn", *Mecelletü Dirâsât Endelüsîyye*, sy. 5, Tunus 1411/1990, s. 5-35; C. Van Arendonk, "İbn Hazm", *DMİ*, I, 138; a.mlf., "İbn Hazm", *IA*, V/2, s. 748-749; R. Arnaldez, "İbn Hazm", *EP* (Fr.), III, 816-817.

İSMAİL DURMUŞ

İBN HAZM, Ebü'l-Mugire

(أبو المغيرة ابن حزم)

Ebü'l-Mugire Abdülvehhâb
b. Ahmed b. Abdîrrahmân
b. Saîd b. Hazm
(ö. 438/1046)

Şair, kâtip
ve devlet adamı.

Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. Endülüs Emevîleri zamanında devletin çeşitli kademelerinde önemli görevler üstlenen şahsiyetlerin yetiştiği soylu bir aileye mensuptur. Meşhur fakih ve edip Ebû Muhammed İbn Hazm amcasının oğludur. Ondandır edilmek için Ebü'l-Mugire künyesiyle anılmıştır.

İbn Hazm, hayatının büyük kısmını Endülüs Emevî hükümdarları arasındaki taht kavgaları sebebiyle siyasî otoritenin sık sık el değiştirmesi sonucunda ortaya çıkan kargaşa devrinde geçirdi. Tahsili hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Ancak gençlik yıllarında bazı eserler yazdığı ve bu sebeple rakiplerinin kıskançlığına mâruz kaldığına bakılarak (İbn Bessâm eş-Şenterînî, I, 111) ciddi bir tahsil gördüğü ve kendisini özellikle edebiyat sahasında iyi yetiştirdiği söylenebilir. Nitekim onun daha sonraki yıllarda ilmî ve edebî çevrelerde kazandığı itibar da bunu göstermektedir. Sosyal ve kültürel münasebetlere önem veren İbn Hazm, İbn Şüheyd el-Eşcaî ve Ebû Muhammed İbn Hazm gibi devrin önde gelen şair ve ediplerinin yanı sıra saray çevreleriyle de iyi ilişkiler kurmuş ve bazı emirlere yazdığı methiyeler sayesinde önemli ölçüde maddî imkâna kavuşmuştur. Ayrıca onun, hâcib İbn Ebû Âmir Mansûr'un sarayda tertip ettiği eğlence meclislerine katıldığı ve muganiyelerin şarkılarına kendi şarkılarıyla eşlik ettiği bilinmektedir. İbn Hazm'ın çok güzel tasvir ettiği bu meclislerden birinde, İbn Ebû Âmir'in Ünsülkü-lüb denilen câriyesinin şarkısından sonra, ona olan aşkını dile getirdiği bir şiiri İbn Ebû Âmir'i öfkelen-dirmiş, câriyeye karşı ağır sözler söyleyerek kılıcına davranmış, ancak câriyenin ağlayarak onu öven sözler söyleyip af dilemesi, İbn Hazm'ın da yine okuduğu bir şiirle affını istemesi üzerine İbn Ebû Âmir onları bağışlamış ve câriyeyi İbn Hazm'a hediye etmiştir (Makkarî, I, 617-618).

414 (1023) yılında iktidara gelen Halife Müstazhir-Billâh (Abdurrahman b. Hişâm) tarafından vezir tayin edilen İbn Hazm'ın bu görevi halifenin iki ay sonra öldürül-